

VELAYETNAMELERDE GEÇEN ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFİNİN FONKSİYONLARI*

FUNCTIONS OF TRANSFIGURATION MOTIF IN THE VELAYETNAMES

UYGAR KURUM**

Öz

Tasavvufî fikir akımlarının 9. yüzyıldan itibaren İslam âleminde kabul görmesiyle birlikte sofilerin hayat hikâyelerinin ve kerametlerinin nakledildiği menakıpnameler yazılmaya başlanmıştır. Menakıpnamelerin Bektaşî geleneğine mensup veliler hakkında yazılanlarına ise “velayetname” denilmektedir. Velayetnameler motif ve motif çeşitliliği bakımından zengin eserlerdir. “Şekil değiştirme” de bu motiflerden biridir. Şekil değiştirme/don değiştirme, cezalandırma ve içinde bulunulan zor durumdan kurtulma işlevinin dışında velayetnamelerde farklı fonksiyonlarıyla da karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada Bektaşî velayetnameleri olarak bilinen Hacı Bektaş-ı Velî, Hacım Sultan, Otman Baba, Koyun Baba, Şucaeddin Velî, Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Seyyid Ali Sultan, Demir Baba, Velî Baba, Piri Baba, Dediği Sultan menakıpnameleri; Ahi Evran ve Şeyh Ebu’l Vefa menakıpnameleri incelenmiştir. Konumuzla ilgili tespit edilen şekil değiştirme motifleri işlevsel olarak tasnif edilmiş ve diğer anlatı türlerindeki örnekleriyle mukayese edilmiştir. Makalede, Bektaşî velayetnamelerinde tespit edilen şekil değiştirme/don değiştirme motifleri; cezalandırmaya yönelik şekil değiştirme, ödüllendirmeye yönelik şekil değiştirme, içinde bulunulan zor durumdan kurtulmaya yönelik şekil değiştirme, belirli bir isteği gerçekleştirmeye yönelik şekil değiştirme, ders vermeye yönelik şekil değiştirme, muhafaza etmeye yönelik şekil değiştirme, velayeti ispat etmeye yönelik şekil değiştirme, iletişim kurmaya yönelik şekil değiştirme, rakibi alt etmeye yönelik şekil değiştirme, kavga edenleri ayırmaya yönelik şekil değiştirme, mesafeleri kat etmek için şekil değiştirme, zorda kalanlara yardım etmek için şekil değiştirme, ermişin kendine haset edenleri ikaz etmek için şekil değiştirmesi, aldatmaya yönelik şekil değiştirme, belirli bir görevi yerine getirmeye yönelik şekil değiştirme alt başlıklarına ayrılmış ve bu motifler işlevsel açıdan incelenmiştir. Bu çalışmada velayetnamelerde geçen şekil değiştirme motiflerinin cezalandırma ve içinde bulunulan zor durumdan kurtulma fonksiyonlarıyla birlikte bunlardan farklı fonksiyonları da ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Motif, Velayetname, Şekil Değiştirme, Don Değiştirme.

Abstract

With the acceptance of *şūfî* thought movements in the Islamic world from the 9th century, hagiographies began to be written in which the life stories and miraculous deeds of the *şūfîs* were narrated. The hagiographies written about the saints who belong to the Bektashi tradition are called “velāyetnâme”. *Velāyetnâmes* are rich works in terms of the motif and motif diversity. “Transfiguration” is one of these motifs. Apart from the function of transfiguration / metamorphism, punishing and getting out of the difficult situation, it also appears with different functions in *velāyetnâmes*. In this study Hacı Bektaş Velî, Hacim Sultan, Otman Baba, Koyun Baba, Şucaeddin Velî, Abdal Müsa, Kaygusuz Abdal, Seyyid Ali Sultan, Demir Baba, Velî Baba, Piri Baba, Dediği Sultan *menâqıbnâmes* which are known as Bektashi *velāyetnâmes*; Akhî Evran and Sheikh Abu al-Vafâ *menâqıbnâmes* were examined. The shape-shifting motifs related to our subject were functionally classified and compared with their examples in other narrative genres. In the article, transfiguration / metamorphism motifs identified in Bektashi *velāyetnâmes* were divided into sub-headings of transfiguration aimed at punishing, rewarding, overcoming a difficult situation, fulfilling a certain request, lessening, protecting, proving guardianship, communicating, defeating the opponent, separating those who fight, covering the distances, helping those in need, warning those who envy the saint, deceiving, fulfilling a certain task and these motifs have been studied functionally. In this study, the different functions of the shape-shifting motifs in the *velāyetnâmes*, along with the punishment and getting rid of the difficult situation, will be revealed.

Keywords: Motif, *Velāyetnâme*, Transfiguration, Metamorphosis.

* Geliş Tarihi/Received: 27.04.2022, Kabul Tarihi/Accepted: 19.06.2022, DOI: <https://doi.org/10.34189/hbv.104.010>. Bu makale Bektaşî *Velāyetnâmelerinin Motif Yapısı* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Hüdavent Hatun Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Merkez/Niğde. E-mail: uygar_kurum@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4143-2753>.

Giriş

“Motif” kavramı güzel sanatlar için oldukça önemlidir. Bu nedenle güzel sanatların bir dalı olan edebiyat için de üzerinde durulan ve çerçevesi çizilmeye çalışılan bir kavram olmuştur. Bu bağlamda birçok yabancı ve yerli araştırmacı “motif” kavramını tanımlayarak açıklamaya çalışmıştır. Motif kavramı hakkında farklı birçok tanımlamanın yapılmış olmasından hareketle bu tabirin göreceli bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Motifler üzerine çalışma yapan yabancı bilim adamlarından Stith Thompson motifi, “Motif bir masaldaki en küçük unsur olup, bu unsur gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için bu unsur görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmak zorundadır” (Thompson, 1951, 415 akt. Ekici, 2015, 75) şeklinde tanımlamıştır. Max Lüthi motifi, “Kendini an’ane muhafaza etme gücüne sahip olan, hikâye etmenin en küçük unsuru, masalın en küçük unsuru” (Lüthi, 1962, 18 akt. Sakaoglu, 1988, 129) şeklinde tarif etmiştir. Arthur Chirstiansen bu kavramı, “Canlılıkları ile kendilerini kabul ettiren tarifi güç bir psikolojik kanuna göre dinleyiciyi avuç içine alabilen bir iptidai fikir silsilelerinden yeni terkiplere girmek için az veya çok parçalara ayrılabilen unsurlardır” (Chirstiansen, 1925, 5 akt. Sakaoglu, 1980, 24) şeklinde tanımlamıştır. Ahmet Yaşar Ocak motifi, “Destan, efsâne ve masal gibi anlatım türlerinde cereyan eden, harikulade olaylarda sık sık tekrarlanan ve bu olaylara belli bir özellik veren bir takım unsurlar” (1997, 70) şeklinde tanımlamıştır. Pertav Naili Boratav motifi, “küçük konu kalıpları” (1995, 76) şeklinde nitelendirmiştir. Doğan Kaya motifi, “mitoloji, masal, efsane, destan ve halk hikâyesi gibi türlerde, yaşama gücüne sahip en küçük öğeye verilen ad” (2014, 576) şeklinde tanımlarken Muhan Bali bu kavramı, “Muhtelif halk hikâyelerinde tekrarlanan hususi bir mana ifade eden hikâye unsurlarına motif diyoruz” (1973, 206) şeklinde tarif etmiştir.

Halk anlatıları farklı türden birçok motifi ihtiva etmektedir. Bu motiflerin içerisinde şekil değiştirme ya da don değiştirmeye velayetnamelerde sıklıkla rastlanılmaktadır. Don, “giysi, kıyafet, şekil” anlamında kullanılan bir kelimedir (Uludağ, 2002, 109). Genel anlamda bir varlığın başka bir varlığın şekline girmesi olarak tanımlanan kavram, tasavvufi manada bir erenin başka bir varlığın şekline girmesi olarak tanımlanmaktadır. Mesela bir insanın güvercin gibi görünmesi, “güvercin donuna girdi, güvercin donunda göründü” diye ifade edilir. “Her dondan baş göstermek”, her şekilde görünmek anlamındadır (Cebecioğlu, 2004, 65). Abdurrahman Güzel, varlıklar arasındaki münasebeti göz önüne alarak don değiştirmenin temelinde yatan ana düşüncenin cisimlerin bünyesinde mevcut olan kuvvetin varlıklar arasındaki benzer özelliklerden dolayı şekil değişimine yol açması şeklinde ifade etmiş, menakıpnamelerde bu hadisenin genellikle velinin hayvan donuna girmesi şeklinde görüldüğünü (1999a) belirtmiştir. Saim Sakaoglu şekil değiştirmenin sebeplerini esas alarak bu kavramı şu şekilde tanımlamıştır: “Şekil değiştirme, bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya bir felaketten kurtarılması için o andaki şekillerden daha farklı bir şekle çevrilmesidir” (1980, 29). Ahmet Yaşar Ocak konuyla ilgili olarak destan, masal, efsane ve menkıbelerde görülen şekil değiştirme motifinin, insanın şuur altından ve yaratıcı gücünden ortaya çıkan arzuların yansımaları olduğunu, bu nedenle pek çok efsane ve masalda hayvan donuna girmiş insanların bulunduğunu (2000) ifade ederek kavramın psikolojik alt yapısı üzerinde durmuştur.

Şekil değiştirme efsane, masal ve destan türündeki eserlerde sıkça rastlanılan bir motiftir. Yaygın şekilde tüm kültürlerde bu motifin örneklerine rastlamak mümkündür. Bilhassa hayvan donuna girme, halk anlatılarında sıkça karşılaşılan bir motiftir. Bu motif efsane ve masalarda genel olarak cezalandırma, utanma ya da içinde bulunulan zor durumdan kurtulma amacıyla gerçekleşir (Ergun, 1997). Ancak efsanelerde bir şeyin sebebini, teşekkülünü ve menşeiini izah etmeye yönelik gerçekleşen bu motifin destan ve masal türlerindeki şekil değiştirmelerden farklı yönleri vardır. Masal ve destanlarda görülen şekil değiştirmeler geçicidir, efsanelerdeki ise kalıcıdır. Efsanelerde şekil değiştirmeler Tanrı'nın veya ermişin duasıyla gerçekleşirken masalarda sihirbaz, büyücü gibi kişilerce gerçekleştirilir. Efsanelerdeki şekil değiştirmede inanç ve terbiye etme söz konusuysen masalarda bu vasıflar aranmaz (Ergun, 1997). Efsanelerde dini, ahlaki değerler ile gelenek-göreneklerin çiğnenmesine bağlı olarak gerçekleşen şekil değiştirmede lanetleyen veya beddua eden varlık yaratıcı olan Allah; yatır-evliya, Hızır, derviş, pir, ihtiyar, molla gibi kutsal varlık ve şahsiyetler; anne, baba, kayınvalide, kayınpeder gibi aile büyükleri ile hakları yenen, zulme uğrayan mazlumlardır (Kumartaşlıoğlu, 2017).

Metin Ergun tarafından taş kesilme, hayvana dönme, bitkiye dönme; dağa, tepeye ve toprağa dönme; denize, göle, nehre ve pınara dönme, uzay cisimlerine dönme, tabiatüstü varlıklara dönme; tabiat hadiselerine dönme, madene dönme, insana dönme (1997) şeklinde tasnif edilen şekil değiştirme ile ilgili motifler, *Motif Index Of Folk Literature*'de (*Halk Edebiyatı Motif İndeksi*) "D0-D699. Dönüşüm" (Thompson, 1955, II / 8) maddeleriyle gösterilmiştir.

Velayetnamelerde de sıkça karşımıza çıkan don değiştirme/şekil değiştirme motifinin kültürel ve dinsel birtakım alt yapıları mevcuttur. Hint dinleri (Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm) kökenli reenkarnasyon/tenasüh inancına göre öldükten sonra insan ruhu hayvan, bitki, nesne ya da başka bir insanın cismine intikal edebilir (Ocak, 2000). Yakut, Altay, Kazak ve Kırgızlardaki inanca göre şamanın ya da sıradan birinin herhangi bir hayvanda tecessüm ettiği bir canı vardır. Buna *ije kal* denir. *Ije kal* denilen hayvan ölürse şamanın da öleceğine inanılır (İnan, 2015). Buryatlardaki inanışa göre her şamanın istediği zaman girebildiği bir hayvan donu vardır. Şamanın girebildiği bu hayvan donu *hubligan* olarak adlandırılır ve bu tabir Moğolcada "değişmek" köküyle ilgilidir (Ögel, 1998). Yakutlardaki inanışa göre ise *emeget* adı verilen ölü şamanın ruhu, farklı bir kişide ortaya çıkarak onu şamanlık mesleğine yönlendirmektedir (Holmberg, 2014).

Efsane, masal, destan gibi halk edebiyatı anlatı türlerinde genel olarak içinde bulunulan zor durumdan kurtulma ve cezalandırmaya yönelik don değiştirmenin/şekil değiştirmenin bahsettiğimiz fonksiyonlarının dışında velayetnamelerde farklı işlevleri de mevcuttur. Cezalandırma ve içinde bulunulan zor durumdan kurtulmanın dışında ödüllendirmeye yönelik şekil değiştirme, belirli bir isteği gerçekleştirmeye yönelik şekil değiştirme, ders vermeye yönelik şekil değiştirme, muhafaza etmeye yönelik şekil değiştirme, velayeti ispat etmeye yönelik şekil değiştirme, iletişim kurmaya yönelik şekil değiştirme, rakibi alt etmeye yönelik şekil değiştirme, kavga edenleri ayırmaya yönelik şekil değiştirme, mesafeleri kat etmek için şekil değiştirme, zorda kalanlara yardım etmeye yönelik şekil değiştirme, ermişin kendisine haset edenleri ikaz etmek için şekil değiştirmesi, aldatmaya yönelik şekil değiştirme, belirli bir görevi yerine getirmeye yönelik şekil değiştirme; velayetnamelerde karşımıza çıkan don değiştirmenin/şekil değiştirmenin fonksiyonları arasında yer almaktadır.

1. Cezalandırmaya Yönelik Şekil Değişirme

Üstün bir güç tarafından şekil değiştirme, halk anlatılarında sıkça rastlanılan cezalandırma motifleri arasında yer almaktadır. Bilhassa efsanelerdeki şekil değiştirme motifinin ana nedenlerinden olan cezalandırmalarda kötü niyetli kişilerin, itaatsizlerin, toplum düzenini bozanların, düşmanların taş veya hayvan şekline dönüştükleri görülmektedir (Ergun, 1997). Genel bir ifadeyle dini, ahlaki ve toplumsal kuralların çiğnenmesi cezalandırmayı gerektiren davranış biçimleridir. Bahsedilen kuralların ihlali neticesinde gerçekleşen şekil değiştirmelerde Tanrı, yatır-evliya, Hızır, derviş, pir, ihtiyar, molla gibi kutsal varlık ve şahsiyetler; anne, baba, kayınvalide, kayınpeder gibi aile büyükleri ile hakları yenen, zulme uğrayan mazlumların lanetlemesi veya beddua etmesi etkilidir (Kumartaşlıoğlu, 2017). Elbette cezalandırmalar şekil değiştirmeyle sınırlı değildir. Örneğin murat almak için Koyun Baba'nın mezarını ziyarete gelenler mutlak suretle abdestli olmalıdır. Aksi takdirde bu durum veliye karşı bir saygısızlık olarak kabul edilecek ve dilekleri reddedilerek cezalandırılacaklardır (Gürel, 2019).

Bilhassa taş kesilme, cezalandırmaya bağlı şekil değiştirmelerde geniş bir yer tutmaktadır. Başta insan olmak üzere hayvanlar, bitkiler, nesnelere ve diğer cansız varlıklar cezalandırma sonucu taş kesilebilmektedir (Sakaoğlu, 1980). Taş kesilme beddualar, Tanrı'nın gazabı, dilekler ya da efsaneleşmiş şahısların hatıraları dolayısıyla taşın yeni bir keyfiyet kazanması sonucu gerçekleşir (Tanyu, 1968; Ergun, 1997). Efsanelerde geçen taş kesilme motifinde şekil değiştiren unsur tekrar eski hâline dönmezken masallardaki taş kesilen unsur eski hâline dönebilmektedir. Bu yönüyle efsane ve masallardaki taş kesilme motifi birbirinden ayrılmaktadır (Günay, 1975). Taş kesilmeyle birlikte taş kesilmeye sebep olan hadise toplum hafızasında yer alarak sürekli hale gelir (Taşgın, 2017).

Efsanelerde karşımıza çıkan cezalandırmaya bağlı şekil değiştirme motifinin örnekleri Bektaşî velayetnamelerinden olan Hacı Bektaş, Hacım Sultan ve Koyun Baba menâkıpnamelerinde de mevcuttur. *Hacı Bektaş Velâyetnâmesi*'nde Hacı Bektaş-ı Veli, Türkistan'dan Rum diyarına gitmeden önce hacca gitmeye karar verir. Yol üzerinde bir sahrada bulunan iki aslan Hacı Bektaş-ı Veli'ye saldırınca Hacı Bektaş-ı Veli elleriyle sığayarak aslanları taşa çevirir (Noyan, 1996a; Gölpinarlı, 2014; Kurtoğlu, 2015; Duran, 1995; Kardaş, 2018; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b). Bu hadise *Hacım Sultan Menâkıbnâmesi*'nde Hacı Bektaş-ı Veli ve Hacım Sultan'ın duası ile aslanların taşa dönüşmesi şeklinde geçmektedir (Gülerer, 2014). *Koyun Baba Velâyetnâmesi*'nde ise halka zulmeden ejderha, adı geçen velinin cezalandırmasıyla taşa dönüşür (Doğanbaş, 2015; Yılmaz, 1999; Gürel, 2000; Çıplak, 2001; Taşgın, 2017). Hacı Bektaş ve Hacım Sultan velayetnamelerinde aslanların velilere saldırması saygısızlık; *Koyun Baba Velâyetnâmesi*'nde ise ejderhanın halka kötülük etmesi zalimlik olarak görülmüş, bu nedenle bahsi geçen hayvanlar velilerin cezalandırmasıyla taş kesilmiştir.

Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nde geçen bir başka menkıbede Hacı Bektaş-ı Veli'nin bedduasıyla cimrilik edip kendisine bir şey vermeyen köylünün buğday, arpa, çavdar, mercimek ve nohudu ile altın ve akçesi taşa dönüşür (Noyan, 1996; Gölpinarlı, 2014; Kurtoğlu, 2015; Duran, 1995; Kardaş, 2018; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b). Anlatılan bu menkıbede dini, ahlaki ve toplumsal değerlere aykırı olan cimriliğin, veli tarafından cezalandırıldığı görülmektedir. Velinin keramet göstererek hoş karşılanmayan bir davranışı cezalandırılması, aynı zamanda evliyaların etik değerleri müdafaa ve muhafaza eden şahsiyetler olduklarını işaret etmektedir.

Hacı Bektaş ve Hacım Sultan velayetnamelerinde benzer şekilde geçen bir menkıbede çocuk sahibi olmak için Seyyid Gazi türbesini ziyarete giden iki kadından biri, Hacım Sultan'ın çağırısına aldırmayıp ondan kaçınca adı geçen velinin bedduası üzerine taş doğurur (Noyan, 1996a; Gölpınarlı, 2014; Gülerer, 2014; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b). Anlaşılabacağı üzere kadının bebek yerine taş doğurmasında veliye itaatsizlik etme cezalandırılmıştır.

Cezalandırmaya bağlı olarak taş kesilme masal ve efsanelerde sıkça karşılaşılan motiflerdendir. Efsaneye göre ihtiyar ve fakir olan Hıdır, gelin alayındakilerden karnının doyurulmasını ister ancak kimse aldırmaz. Bunun üzerine Hıdır beddua eder ve gelin alayındakiler taş kesilir (Ergun, 1997). Bir başka efsanede Allah'a verdiği sözü tutmayan çoban taş kesilir (Sakaoğlu, 2015). Harput'ta anlatılan bir efsanede Feth Ahmet Baba'nın duasıyla şehrin üzerine gelmekte olan ejderha taş kesilir (Sakaoğlu, 2015). Erzurum'da anlatılan bir efsanede, suyu kesen ejderha dervişin bedduasıyla taş döner (Seyidoğlu, 1985). Elazığ'da anlatılan bir efsaneye göre ise ejderhanın saldırısına uğrayan kızın duasıyla ejderha taş kesilir (Alptekin, 1993). Azerbaycan'da anlatılan bir efsaneye göre köylüye geçit vermeyen ejderha, Hıdır-İlyas'ın tekmesiyle taş döner (Acalov, 1988). Cezalandırmaya bağlı taş kesilme; Dilaremcengi, Gülenber Hanım, Gül Sinan masallarında kızın yanına yaklaşanların taş kesilmesi (Seyidoğlu, 1975); Konuşan Bebek masalında ise bebeğin bedduasıyla padişahın taş kesilmesi (Sakaoğlu, 2002) şeklinde geçmektedir.

Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nde geçen bir başka menkıbede ise Ahmed Yesevi'ye iftira edenler Tanrı tarafından köpeğe çevrilirler (Noyan, 1996a; Gölpınarlı, 2014; Kurtoğlu, 2015; Duran, 1995; Kardeş, 2018; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b). Bu menkıbede iftira etmenin Tanrı tarafından cezalandırıldığı görülmektedir. Taş kesilmeden farklı olarak kötü davranışlarda bulunanlar hayvana dönüştürülmüştür. Efsanelerde olduğu gibi burada bahsedilen menkıbede de dönüşüm sabit kalmıştır. Cezalandırma sonucu köpeğe dönüşenler tekrar eski hallerine dönmemişlerdir.

Cezalandırmaya bağlı olarak hayvana dönüşme Türk dünyasındaki efsanelerde geniş bir yer tutar. Cezalandırılan kişi kaplumbağa, domuz, ayı, köstebek, kedi, fare, yılan, kunduz, ördek, balık ya da böcek donuna girer (Ergun, 1997). Efsaneye göre alışverişe hile karıştıran tüccar, halkın bedduasıyla kaplumbağaya dönüşür (Karadavut, 1992). Bir diğer efsanede dilenciye yün vermek istemeyen ağa, ayıya dönüşür (Görkem, 1987). Bir başka efsanede ise kocasına yalan söyleyen gelin yılan döner (Yağbasan, 2013). Bu motif Kamçı masalında kadının kocasını katıra çevirmesi, Padişahın Üç Kızı masalında ise adamın karısını kargaya çevirerek cezalandırması (Seyidoğlu, 1975) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda yer alan ifadelerden hareketle velayetnamelerde geçen cezalandırmaya bağlı şekil değiştirmelerin veliye karşı yapılan saldırganlık, cimrilik, itaatsizlik, saygısızlık ve iftira etme sonucu gerçekleştiği; cezalandırılan varlıkların insan ve hayvanlar oldukları; cezalandırılan unsurların taş veya hayvana dönüştüğü; cezalandırılan varlıkların Tanrı veya velinin kendisinin olduğu anlaşılmaktadır.

2. Ödüllendirmeye Yönelik Şekil Değiştirme

Şekil değiştirme bazı durumlarda cezalandırmanın aksine mükâfatlandırmaya yönelik olarak da gerçekleşmektedir. *Hacı Bektaş Velâyetnâmesi*'nde geçen bir menkıbede Hacı Bektaş-ı Veli'ye halkı Hristiyan olan Sineson köyünden geçerken

bir kadın tarafından ekmek ikram edilir. Kendisine gösterilen bu iyilik ve cömertlik karşısında Hacı Bektaş-ı Veli dua eder. Bu vakitten sonra köyde ekilen çavdarlar buğday olarak biçilir, yapılan küçük hamurlar ise fırından büyük somun ekmekler olarak çıkar (Noyan, 1996a; Gölpınarlı, 2014; Kardaş, 2018; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b). Bu bağlamda erdemli bir davranış şekli olan cömertliğin ve yardımseverliğin veli tarafından ödüllendirildiği görülmektedir. Ödüllendirme, velinin duası neticesinde çavdarların daha makbul bir tahıl olan buğdaya dönüşmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte menkıbede küçük hamurların fırından büyük ekmekler hâlinde çıkması yine velinin cömertliği ve yardımseverliği mükâfatlandırmasının birer sonucudur.

Ödüllendirmeye yönelik tahıl tanelerinin şekil değiştirmesi ve küçük hamurların büyük somunlar haline gelmesi velinin bolluk ve bereket getirme vasıflarıyla ilgilidir. Veliler, sahip oldukları keramet gücü ile azı çoğaltıp herkese yetirebilirler. Bolluk ve bereket getirme farklı kültür ve anlatılarda da karşılaşılan bir motiftir. Yunan mitolojisinde Kybele, Rhea, Demeter bolluk ve bereketle ilişkilendirilmiştir (Albayrak, 2007). Türk mitolojisindeki Umay Ana ve Moğol inançlarında yer alan Etügen yine bolluk ve bereket ile ilişkilendirilen tanrılar arasında yer almaktadır (Potapov, 2012). Bolluk ve bereket getirme Türk-İslam inançlarında Hızır kültürü ile ilişkilendirilmiştir (Ocak, 1990). Kitab-ı Mukaddes'e göre Hz. İsa ve Elya Peygamber az miktarda ekmek ve küçük bir balıkla birçok kişiyi doyurmuştur (Ocak, 2000). Türk halk inançlarında ise bu motif Fatma Ana ile ilişkilendirilmiştir. Yemeği az, misafiri çok olan ve yemek pişirmek için vakit bulamayanlar "Bu benim elim değil, Fadime Anamızın eli" diyerek Fadime Ana'dan yardım isterler (Kalafat, 2007). Anadolu'da anlatılan bir menkıbeye göre ise Osmanlı hükümdarı Sultan Murat Han'ın ordusu çetin kış şartları nedeniyle Niğde'de konaklamış, Gül Baba ise bir kaşık yağ ve bir kese bulgurla tüm orduyu doyurmuştur (Saral, 2004b: 324).

3. İçinde Bulunulan Zor Durumdan Kurtulmaya Yönelik Şekil Değiştirme

İçinde bulunulan zor durumdan kurtulmaya yönelik şekil değiştirme efsane ve masallardaki şekil değiştirmelerin ana sebeplerinden bir diğeridir. Zor durumda kalanlar buldukları hâlden kurtulmak maksadıyla taşa, kuşa, yıldıza veya başka bir şekle dönüşebilirler. Bu dönüşüm kimi durumlarda dua veya dilek ile kimi durumlarda ise kendiliğinden gerçekleşir (Ergun, 1997). Hacı Bektaş ve Dediği Sultan velayetnamelerinde de içinde bulunulan zor durumdan kurtulmak maksadıyla şekil değiştirmenin örnekleri mevcuttur.

Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nde geçen bir menkıbede Şems-i Tebrizî, şarap getirmesi için Molla Hünkâr Mevlâna'yı evine gönderir. Mevlâna testilere şarap doldurup geri dönerken yere düşer ve testiler kırılır. Müslüman halk testilerden akan şarabı görünce Mevlâna'yı kadıya götürmek ister. Şems-i Tebrizî, Mevlâna'yı içine düştüğü zor durumdan kurtarmak için onun testisindeki şarabı dut pekmezine çevirir (Gölpınarlı, 2014). Alkollü bir içki olan şarabın tüketilmesi *Kur'an-ı Kerim*'de "Ey müminler! Şarap (İçki içmek), kumar oynamak, ibadet için dikilen putlar, fal okları hep şeytanın işinden pis birer şeydir. Onun için bunlardan sakının ki, kurtulasınız" (Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i Âlîsi, 2002, el-Maide 5/90) ayetiyle yasaklanmıştır. Müslüman bir toplumda dinen yasaklanan içeceklerin tüketilmesi elbette ki hoş görülmecektir. Bu nedenle Şems-i Tebrizî, Mevlâna'yı halkın tepkisinden kurtarmak için kırılan testiler içindeki şarabı dut pekmezine çevirmiştir. Ancak menkıbede anlatılan hadiseye göre içinde bulunulan zor durumda şekil değiştiren

unsur efsanelerde olduğu gibi kişinin kendisi değil, zor duruma düşmeye neden yasaklı bir nesnedir. Şekil değiştirme velinin kerameti sonucu gerçekleşmiştir ve maksat olarak içinde bulunulan zor durumdan kurtarmaya yöneliktir.

Dediği Sultan Menâkıbnâmesi'nde anlatılan bir menkıbede ise Hacı Bektaş-ı Veli ile Karaca Ahmet mücadele hâlinindedir. Karaca Ahmet denize/suya dönüşüp, alev hâlindeki Hacı Bektaş-ı Veli'nin hamlelerini bertaraf eder (Taşgın, 2013). Bu menkıbede Karaca Ahmet, alev hâlindeki Hacı Bektaş-ı Veli'nin hamleleri karşısında zor duruma düşmüştür. Bu hamlelerden kurtulmak için Karaca Ahmet alevin zıttı olan suya/denize dönüşür. Bu durumda şekil değiştirmenin içinde bulunulan zor durumdan kurtulmak maksadıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Şekil değiştirme, insanın suya dönüşmesi şeklinde olup bu durum velinin kerametiyle kendi bedeninde vuku bulmuştur.

İçinde bulunulan zor durumdan kurtulmak için şekil değiştirme efsanelerde sıkça rastlanılan bir motiftir. Bir Kırgız efsanesine göre susuzluktan ölmek üzere olan asker, sevdiği kızın suya dönüşmesiyle bu durumdan kurtulur (Ergun, 1997). Azerbaycan'da anlatılan bir efsanede fakir bir oğlanla şahın kızı yasak aşk yaşamaktadır. Bu aşkın ifşa olması sonucunda oğlan idam edileceği sırada denize, kız ise martıya dönüşür (Paşayev, 1978). Afyon'da anlatılan efsaneye göre ise kaynanasından kurtulmak isteyen gelin kuşa dönüşür (Alptekin, 2012).

4. Belirli Bir İsteği Gerçekleştirmeye Yönelik Şekil Değiştirme

Cezalandırma ve içinde bulunulan zor durumdan kurtulmanın yanında belirli bir dileğe bağlı olarak şekil değiştirme de efsanelerde karşılaşılan motiflerdendir (Ergun, 1997). Bu dönüşümün örneği, Hacı Bektaş ve Hacım Sultan velayetnamelerinde karşımıza çıkmaktadır. Adı geçen velayetnamelerdeki benzer menkıbeye göre erkek çocuk sahibi olmak isteyen zengin bir adam vardır. Ancak bu adamın bir kızı vardır. Daha önce dualar edip adaklar verse de bu adamın dileği yerine gelmemiştir. Hacım Sultan'ın duası ve kerametiyle, bu adamın kızının dişilik organı yok olur ve kız çocuğu erkeğe dönüşür (Noyan, 1996a; Gölpınarlı, 2014; Duran, 1995; Gülerer, 2014; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b). Anlatılan menkıbeye göre şekil değiştirme belirli bir dileğin yerine getirilmesine yöneliktir. Bu dilek veli tarafından keramet yoluyla gerçekleşmiştir. Şekil değiştirme dilek sahibinin kendi bedeninde olmayıp isteğine bağlı olarak çocuğunun bedeninde gerçekleşmiştir.

Cinsiyet değişimi Askere Giden Kız masalında cinlerin, Gülen Ayva Ağlayan Nar masalında ise devlerin beddua etmesi neticesinde kızın erkeğe dönüşmesi (Sakaoğlu, 2002) şeklinde geçmektedir. Ancak adı geçen masallardaki cinsiyet değişiminin sebebi hayali varlıkların bedduasıdır ve cezalandırmaya yöneliktir.

5. Ders Vermeye Yönelik Şekil Değiştirme

Veliler dini ve ahlaki öğretileri tarikat mensuplarına ve toplum bireyelerine muhtelif şekillerde aktaran birer mürşittir. Bu aktarım kimi zaman vaaz, nasihat gibi sözlü yollarla gerçekleşebildiği gibi kimi zaman da keramet gösterme yoluyla olabilir. Bu bağlamda veliler keramet güçlerini eğitim fonksiyonunu yerine getirecek şekilde kullanmış olur. Velinin keramet göstererek nesnelere şeklini değiştirmesi yoluyla ders vermesi de burada bahsettiğimiz eğitim fonksiyonunun sınırları içerisine girmektedir.

Velinin ders vermek amacıyla nesnelere şeklini değiştirmesi *Şeyh Ebu'l Vefa Menâkıbnâmesi* ve *Şucaeddin Veli Velâyetnâmesi*'nde karşımıza çıkan bir motiftir.

Şeyh Ebu'l Vefa dünyadaki mal, mülk ve servetin değersiz olduğunu göstermek için elindeki inciye halifeye verince inci taşa dönüşür (Kaçmaz, 2006). Bu şekilde Ebu'l Vefa, dünyadaki servetin geçici ve değersiz olduğunu gözünü mal mülk hırsı bürümüş olan halifeye göstermiş olur. Ders verme amacıyla şekil değiştirme *Şucaeddin Veli Velâyetnâmesi*'nde üç yerde geçmektedir. Adı geçen velayetnamedeki bir menkıbede Şucaeddin Baba, müridine pirlerin servete ihtiyacı olmadığını göstermek amacıyla avcunda sığıdığı toprağı altına dönüştürür (Say, 2010; Köksal, 2018a). Bu bağlamda velilerin değerli nesnelere değersiz, değersiz nesnelere de diledikleri zaman değerli birer nesneye dönüştürebildikleri görülmektedir. Bundaki maksat dünya nimetlerinin gelip geçici olduğunu ve gözde büyülmemesi gerektiğini ispatlamaktır. Adı geçen aynı velayetnamede yer alan bir başka menkıbede Şucaeddin Baba ayak yoluna gidip oturur. Oturduğu yerden kalktığında ceviz büyüklüğünde bir cevher görünür. Abdal Mehmet bu gevheri ağzına alıp yutar (Say, 2010; Köksal, 2018a). Bu menkıbede de veliler için bir mücevherin ne kadar değersiz olduğu gösterilmektedir. Buraya kadar bahsettiğimiz menkıbelerde velilerin ders vermek amacıyla değerli nesnelere değersiz birer nesneye, değersiz nesnelere de değerli birer nesneye çevirdiği anlaşılmaktadır. *Şucaeddin Veli Velâyetnâmesi*'nde geçen bir başka menkıbede ise bu durumun farklı bir örneği yer almaktadır. Şucaeddin Veli, ders vermek amacıyla balık donuna girerek kendi bedeninde dönüşüm yaşamıştır. Menkıbeye göre Şucaeddin Baba, büyük bir balık donuna girip daha önce gereğinden fazla balık tutmaması için uyardığı balıkçının ağından çıkar (Say, 2010; Köksal, 2018a). Bu menkıbede veli, aza kanaat etmeyen ve haddinden fazla balık tutan adama ders vermek maksadıyla balık donuna girmiş ve balıkçının ağından çıkarak ona haddini bildirmiştir. Bu menkıbede veli önce sözlü olarak balıkçıya nasihat etmiştir. Ancak balıkçının kendisine söyleneni yerine getirmemesi üzerine veli don değiştirerek ona ders vermeyi amaçlamıştır.

Değerli nesnelere değersiz nesnelere dönüşmesi bir Kırgız efsanesinde cimrilikten dolayı Karımbay'ın bütün servetinin taşa dönüşmesi (Ergun, 1997) şeklinde yer almaktadır. Ancak buradaki değişimin sebebi cezalandırmadır. Değersiz nesnelere değerli nesnelere dönüşmesinin en bilinen örneği ise Yunan mitolojisinde Kral Midas hakkında anlatılan söylencedir. Anlatıya göre Kral Midas, doğa ve tabiat tanrısı Dionysos'tan dokunduğu her şeyi altın yapabilmeyi diler. Dileği yerine gelen Midas'ın dokunduğu her şey altına dönüşür (Estin - Laporte, 2008). Bu anlatıda dönüşümün nedeni ders verme değil, ödüllendirme.

Balık donuna girme Türk efsane ve masallarında da rastlanılan bir motiftir. Masala göre molladan kaçıp kurtulmak isteyen çocuk balık donuna girer (Ögel, 2002). Urfa'daki Balıklı Göl efsanesine göre ise Hz. İbrahim mancınıklarla ateşe atıldığında kendisinin düştüğü ateş göle, ateşteki odunlar ise balığa dönüşmüştür (Alptekin, 2012). Erzurum'da anlatılan bir efsanede ise kocasının Allah'ın adını anıp kendini ateşe at dediği gelin kendini ateşe bıraktığı anda ateş suya, gelin de balığa dönüşür (Seyidoğlu, 1985). Burada bahsettiğimiz balığa dönüşme motifinin nedeni ise *Şucaeddin Veli Velâyetnâmesi*'nde geçen hadiseden farklı olarak içinde bulunulan zor durumdan kurtulmadır.

6. Muhafaza Etmeye Yönelik Şekil Değiştirme

Evliyaların kerametle nesnelere şeklini değiştirmesinin bir başka maksadı da tehlikelere karşı velinin korunmasıdır. Veliler kutsal sayılan kişiler oldukları için

onlar her türlü tehlike ve tehditten ilahi bir güç sayesinde korunmaktadır. *Hacı Bektaş Velâyetnâmesi*’nde geçen bir menkıbede Hırka Dağı’nın tepesindeki ardıc ağacı, çadıra dönüştürerek Hacı Bektaş-ı Veli’yi hasımlarına karşı saklar (Noyan, 1996; Gölpınarlı, 2014; Duran, 1995; Kardaş, 2018; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b). Bu menkıbede şekil değiştiren unsur bir ağaçtır ve fonksiyon olarak ağacın şekil değiştirmesi veliyi muhafaza etmeye yöneliktir.

Yukarıda bahsettiklerimizden hareketle ağacın hamî bir görev üstlendiği görülmektedir. Ağacın hamî bir ruha sahip olması ile ilgili inanışlar Türk toplulukları arasında önemli bir yer tutar. Yakutlardaki inanişaya göre Kübay Hatun insan ve hayvanların koruyucusu olarak bir ağacın içinde yaşamaktadır (Bayat, 2017). Hakaslardaki inanişaya göre ise Tanrı kutu taşıdığına inanılan çam türündeki ağaçlar ve dikenli çalılarından yapılan nazarlıklar insanları, şeytan ve kötü ruhlardan korumaktadır (Ergun, 2004). Ağacın veliyi muhafaza etmesi, Anadolu’da anlatılan bir efsanede ağacın peygamberlerden birisini dalları arasında saklaması (Boratav, 1997) şeklinde karşımıza çıkar. Hz. İbrahim hakkında anlatılan bir efsanede ise annesi Hz. İbrahim’i, Nemrut’un adamlarından korumak için ağacın kovuğunda saklar (Danışman, 1970). Velayetnamede geçen menkıbede de ardıc ağacının hamî bir görev üstlenerek veliyi muhafaza ettiği ve bu nedenle çadır şekline dönüştüğü anlaşılmaktadır.

7. Velayeti İspat Etmeye Yönelik Şekil Değiştirme

Sözlükte “idare etmek, düzenlemek, yaklaşmak, işini üzerine almak, yardım etmek, sevmek, salâhiyet” gibi anlamlara gelen velayet, dini bir kavram olarak velilik, ermişlik, Allah dostu olmak, sadakat, başkası üzerine söz ve tasarruf hakkı manalarını ifade etmektedir (Karagöz vd., 2010, 690). Veliler bu hallerini ispat etmek için bazı durumlarda keramet göstermektedir. Evliyaların velayetlerini ispat etmek maksadıyla gösterdikleri kerametler arasında şekil değiştirme de mevcuttur. Velayetnamede yer alan menkıbelerde velilerin velayetlerini ispat etmeye yönelik şekil değiştirmesinin örnekleri mevcuttur.

Hacı Bektaş Velâyetnâmesi’nde yer alan bir menkıbede Hacı Bektaş-ı Veli, kendisinin velayetine inanmayan Nureddin Hoca’ya gerçek bir veli olduğunu göstermek için abdest alınan suyu kana dönüştürür (Noyan,1996; Gölpınarlı, 2014; Kurtoğlu, 2015; Duran, 1995; Kardaş, 2018; Korkmaz, 2006). Adı geçen eserdeki bir başka menkıbede Hacı Bektaş-ı Veli, velayetini göstermek için Molla Sadeddin’in ibriğindeki suyu kana çevirir (Noyan,1996; Gölpınarlı, 2014; Kurtoğlu, 2015; Duran, 1995; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b). Bu menkıbelerde velinin suyu kana çevirmesi kendisinin velayetlerine inanmayanları ikna etmeye yöneliktir. Velayetnamede geçen bir başka menkıbede ise Hacı Bektaş-ı Veli, Seyyid Gazi’nin mezarını ziyarete geldiğinde Seyyid Gazi denize, Hacı Bektaş-ı Veli ise gemiye dönüşür (Noyan,1996; Gölpınarlı, 2014; Kurtoğlu, 2015; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b). Bu bağlamda velilerin şekil değiştirmeleri birbirlerinin velayetlerine inanmamalarından değil bilakis velayet sahibi olduklarını pekiştirmeye yöneliktir. Velayetnamede geçen bir diğer menkıbede Hristiyan keşiş, Sarı İsmail’in attığı sopanın kilise içinde ejderhaya dönüşmesiyle onun bir ermiş olduğunu anlar (Noyan, 1996a; Gölpınarlı, 2014; Kurtoğlu, 2015; Kardaş, 2018; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b). Bu menkıbede ise ermiş, velayetini Müslüman olmayan birine göstermek için sopasını ejderhaya çevirmektedir. Ermişin sopasını ejderhaya çevirmesinde hiç

şüphesiz Hz. Musa hakkında anlatılan kıssanın izleri vardır. *Kur'an-ı Kerim*'de yer alan kıssaya göre Hz. Musa, Allah'ın buyruğu üzerine elindeki asayı yere atar. Bu asa büyük bir yılanla dönüşerek firavunun sihirbazlarının yerdeki büyüleri sopalarmı yutar (el-A'râf 7/115-117). Suyun kana dönüşmesi hadisesi yine peygamber kıssalarında rastlanılan bir motiftir. Kıssaya göre Firavun, Hz. Musa'dan keramet göstermesini ister. Bunun üzerine Hz. Musa elini nehre daldırınca nehrin suları kana dönüşür (Ocak, 2000). Kıssada peygamber tarafından gerçekleştirilen suyun kana dönüşmesi velayetnamede ermişin keramet gösterip, velayetini ispat etmeye yöneliktir.

Şucaeddin Veli Velâyetnâmesi'nde geçen bir menkıbede Şucaeddin Baba köçekleriyle yemek yiyeceği vakit, mutfaktaki aşçı pilava döküleceği yağ zayı eder. Şucaeddin Baba velayetini göstermek için pınardan su getirir ve pınardan getirilen bu su pilava dökülürken yağ dönüşür (Say, 2010; Köksal, 2018a). Bu bağlamda velinin gösterdiği bu keramet tarikat içerisindeki otoritesini pekiştirmeye yönelik olduğu söylenebilir. Adı geçen velayetnamede yer alan bir başka menkıbede ise Şucaeddin Baba, Laçinoğlu'na gerçek bir veli olduğunu göstermek için elindeki meftulu/fitili ortaya atar. Ortaya atılan bu meftul/fitil iki başlı bir ejderhaya dönüşerek Laçinoğlu'na hücum eder (Say, 2010; Köksal, 2018a). Menkıbede geçen fitilin ejderhaya dönüşmesi hadisesinde de daha önce ifade ettiğimiz gibi Hz. Musa hakkında anlatılan kıssanın izlerinin mevcut olduğu görülmektedir.

Abdal Musa Velâyetnâmesi'nde yer alan bir menkıbede Abdal Musa kâfire, velayetini göstermek amacıyla elindeki şarabı bala çevirir ve dervişlerinin keşküllerine doldurur. Bunu gören kâfir din değiştirerek Müslüman olur (Güzel, 1999a). Anlaşılacağı üzere ermişin velayetine şahitlik eden kâfir, velinin tesirinde kalarak İslam dinine yönelmiştir. Bu bağlamda velinin nesnelere şeklini değiştirerek gösterdiği keramet İslam dinine davet niteliğinde olduğu söylenebilir. Bu motifin benzeri Sivas'ta anlatılan bir efsanede şeyhin, padişahın gönderdiği şarap ve rakıları yağ ile bala dönüştürmesi (Ergun, 1997) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Kaygusuz Abdal Velâyetnâmesi'nde geçen bir menkıbede Abdal Musa, ava çıkan Kaygusuz Abdal'a ahu/geyik donunda görünür. Kaygusuz Abdal gördüğü bu geyiğe ok atar ve onu yaralar. Kaçan geyiği takip eden Kaygusuz Abdal, en sonunda geyiğin Abdal Musa olduğunu attığı oktan anlar (Güzel, 1999b). Bu menkıbede anlatılan hadiseden velinin geyik donuna girerek keramet gösterdiği anlaşılmaktadır. Abdal Musa'nın bu kerametini gören Kaygusuz Abdal daha sonra ona intisap ederek tarikat yoluna girecektir. Menkıbede anlatılan olaydan hareketle velinin şekil değiştirerek keramet göstermesinin tarikata nüfuz kazandırmaya yönelik olduğu düşünülebilir. Benzer bir hadise *Hacı Bektaş Velâyetnâmesi*'nde de yer almaktadır. Menkıbeye göre Resul Baba ava çıkan Hristiyan beyi ve adamlarına önce bir ceylan, sonra güvercin olarak görünür. Bu keramete şahit olan bey ve adamları daha sonra Müslüman olur (Noyan, 1996a; Kardaş, 2018; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b). Bu motifin benzeri Altaylarda anlatılan bir efsanede deniz ilahesinin geyik donuna girip Göktürklerin atasıyla buluşmaya gitmesi (Ögel, 1998) şeklinde geçmektedir. Geyik donuna girme Azerbaycan'da anlatılan bir efsanede ise kocasından gizli ceylan sağan kadının sırrının ifşa olması sonucu ceylana dönüşmesi (Ergun, 1997) şeklinde geçmektedir.

Dediği Sultan Menâkıbnâmesi'nde yer alan bir menkıbede Hacı Bektaş-ı Veli, sivrisinek donuna girip darı taneleri üzerinde onları hiç kıpırdatmadan namaz kılarak kendisini sınavan Horasan erenlerine velayetini ispat eder (Taşgın, 2013). Menkıbede

geçen hadiseden anlaşılacağı üzere Hacı Bektaş-ı Veli, velayetini ispat etmek için hayvan donuna girmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin don değiştirerek taneler üzerinde namaz kılması onun tarikat içerisinde yeni bir statüye geçmesini sağlamıştır. Böceğe dönüşme, Türk dünyasındaki efsanelerde de karşımıza çıkan bir motiftir. Türkmenler arasında anlatılan bir efsaneye göre Tanrı'nın vekiline görünmek istemeyen adam yünlerin altına saklanınca vekilin bedduasıyla keneye dönüşür (Ergun, 1997). Burada yer alan böceğe çevirme cezalandırmaya yönelik Hacı Bektaş'ın sivrisineğe dönüşmesi velayetini ispat etmeye yönelik bir motiftir.

Şekil değiştirmek suretiyle velayetin ispatı *Şeyh Ebul Vefa Menâkıbnâmesi*'nde yer alan bir menkıbede Halife'nin, Şeyh Ebu'l Vefa'nın gerçek bir veli olup olmadığını anlamak için ona, yedi tulum şarap göndermesi ve Şeyh Ebu'l Vefa'nın keramet göstererek tulumların içindeki şarabı bala dönüştürmesi (Kaçmaz, 2006) şeklinde geçmektedir. Menkıbede anlatılan hadiseden hareketle ermiş nesnelere şeklini değiştirerek velayetini göstermektedir, denilebilir.

Yukarıda yer alan ifadelerden hareketle ermişler velayetlerini ispat etmek maksadıyla nesnelere ya da kendilerinin şeklini değiştirebilmektedir. Şekil değiştirerek gösterdikleri kerametlerin ise onların tarikat içerisinde yeni bir makama geçmesine, tarikatın nüfuzunun artmasına, tarikat ve toplum içerisindeki otoritelerinin pekişmesine, Müslüman olmayanların din değiştirerek İslam'ı kabullenmesine vesile olduğu anlaşılmaktadır.

8. İletişim Kurmaya Yönelik Şekil Değiştirme

Şekil değiştirmenin velayetnamelerde karşımıza çıkan bir diğer fonksiyonu da iletişim kurmaya yöneliktir. *Şeyh Ebu'l Vefa Menâkıbnâmesi*'nde Bâyezid-i Bıstamî'nin ruhu, kuş donuna girip Şeyh Ebu'l Vefa ile konuşur (Kaçmaz, 2006). *Pirî Baba Velâyetnâmesi*'nde ise Merhum Piri Baba, güvercin donunda Şamlıoğlu İbrahim Hoca ile "Sizinle akrabadan olduk" diyerek konuşur (Doğanbaş, 2007). Her iki eserde de ruhların kuş biçimine girip konuştuğu görülmektedir.

Evliya, ermiş ve dervişlerin kuş ya da geyik donuna girmesi Anadolu Bektaşî anlatıları arasında sıkça rastlanılan bir motiftir (Kuşça, 2015). Ruhun kuş donuna girmesinde eski Türk inançlarının ve ruh tasavvurlarının önemli bir etkisi vardır. İslam öncesi Türk inançlarında kuş, ruhun simgesi bir hayvan olarak kabul edilmiştir (Çoruhlu, 2011). Yine Altaylarda ruhun vücut bulmadan önce gökte kuş şeklinde dolaştığına inanılmaktaydı (Roux, 2011). Kuş donuna giren ermişlerin ruhlarının konuşması ve konuşulanların anlaşılması hiç şüphesiz kuş dilinin bilinmesiyle ilgili bir hadisedir. Kuş dilini bilme *Kur'an-ı Kerim*'de Hz. Süleyman hakkında anlatılan bir kıssada yer almaktadır. Kıssaya göre Allah, Hz. Süleyman'a kuş dili öğretmiş ve karıncaların konuşmalarını anlama yeteneği vermiştir (en-Neml 27/16-19)

Şucaeddin Veli Velâyetnâmesi'nde diğerlerinden farklı olarak pirlere, Seyyid Gazi donuna girerek birbirleriyle sohbet eder (Say, 2010; Köksal, 2018a). Bu bağlamda şekil değiştirme insanın başka bir insan suretine bürünerek iletişim kurmasına yöneliktir. Budizm kaynaklı reenkarnasyon/tenasüh inancına göre öldükten sonra insan ruhu, başka bir insanın bedenine girerek hayatına devam eder (Artun, 2015). Bu inancın ruhun başka bir insan bedenine göç etmesi haricinde hayvan, bitki ya da nesnelere göç etme şekilleri de mevcuttur (Ocak, 2000). Anlaşılacağı üzere ermişler kendilerinden önce yaşamış peygamber, veli ya da pir gibi kutsal şahsiyetlerin

kisvelerine bürünebilmektedirler. Ancak buradaki keramet, yaşayan bir velinin daha önce yaşamış bir insanın suretine bürünmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

Kuş donuna girmenin örnekleri efsane ve masallarda da karşımıza çıkmaktadır. Afyon'da anlatılan bir efsanede kaynanasının baskısından kurtulmak isteyen gelin kuşa dönüşür (Alptekin, 2012). Bir Özbek efsanesinde çocuklarından vefa bulamayan anne, kendi duasıyla kuşa dönüşürken diğer efsanede babasının bedduası sonucu oğlu baykuşa dönüşür (Ergun, 1997). Gülen Ayva Ağlayan Nar ve Melikşah masallarında ise periler kuş donuna girmektedir (Sakaoğlu, 2002).

9. Rakibi Alt Etmeye Yönelik Şekil Değiştirme

Ermişin rakibini alt etmek amacıyla bulunduğu durumdan daha güçlü bir hâle gelmek için şekil değiştirmesi velayetnamelerde karşımıza çıkan bir diğer motiftir. Hacı Bektaş, Hacım Sultan ve Dediği Sultan velayetnamelerinde geçen menkıbelerde Hacı Doğrul, güvercin donundaki Hacı Bektaş'ı avlamak için doğan şekline girip uçar (Noyan, 1996a; Gölpınarlı, 2014; Taşğın, 2013; Kurtoğlu, 2015; Duran, 1995; Gülerer, 2014; Kardaş, 2018; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b). Bu motifin benzeri, yine *Dediği Sultan Menâkıbnâmesi*'nde Karaca Ahmet'in kara şahin donuna girerek kayanın üzerinde güvercin donunda duran Hacı Bektaş-ı Veli'yi yakalamaya çalışması (Taşğın, 2013) şeklinde karşımıza çıkar. Velinin don değiştirmesinde hayvanların sahip olduğu özelliklerin payı büyüktür ve belirli bir amaç için şekil değiştirme gerçekleşir. Şahin, doğan ve karakuş halk arasında yırtıcı ya da alıcı kuş olarak bilinen hayvanlardır ve eski Türklerde yırtıcı kuşlar hükümdar ya da beylerin sembolü ve koruyucu ruhu olarak kabul edilmektedir (Çoruhlu, 2011). Altaylardaki inanışa göre ise şamanı koruyan ve ona yardımcı olan ruhlar (esprit) hayvan, ağaç, toprak ya da ateş halinde tecelli edebilmektedir (Kafesoğlu, 1980). Paleolitik çağın ilkel avcılarında da kendilerini koruyan ve yoldaşlık eden vahşi hayvan suretinde ruhların var olduğu ve belirli bir kişiyle belirli bir hayvan arasında gizemli ilişkilerin bulunabileceği inancı mevcuttu (Eliade, 2015). Yukarıdaki ifadelerle göre ermişler mücadele ya da savaş için yırtıcı kuş donuna, barışçıl bir amaç içinse güvercin donuna girmektedir. Dolayısıyla velinin niyeti, gireceği hayvan donunu da belirlemektedir. Hayvanlar bu bağlamda anlatılarda sembolik anlamlar kazanmaktadır.

Otman Baba Velâyetnâmesi'nde Sultan Mehmet'in askerleri ejderha sıfatına girip Otman Baba ve abdallarına saldırırlar (Yalçın, 2008). Adı geçen eserde yer alan bir başka menkıbede ise Otman Baba, Saru Saltuk donuna girip ejderhayı öldürür (Yalçın, 2008). Türklerde erken dönemlerde bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi olarak kabul gören ejderha, Ön Asya kültürleriyle ilişkiye geçildiğinde daha çok alt edilen kötülüğün simgesine dönüşmüştür. Tasavvufi konularda ise insanı yolundan saptıran tuzakları ifade etmek için alegorik şekilde kullanılmıştır (Çoruhlu, 2011). Ağzından ateş çıkarabildiğine inanılan bu hayvan, anlatı türlerinde efsanevi şahsiyetlerin veya su kaynaklarının koruyucusu yahut alt edilmesi gereken kötülüğün simgesi olarak geçmektedir (Boratav, 2012). Anlaşılacağı üzere *Otman Baba Velâyetnâmesi*'nde yer alan menkıbelerde ejderha, hem alt edilmesi gereken bir hayvan hem de güç sembolü bir yaratık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dediği Sultan Menâkıbnâmesi'nde geçen bir menkıbede ise Hacı Bektaş-ı Veli ateşe dönüşüp Karaca Ahmet'in üzerine hücum eder (Taşğın, 2013). Birçok toplumda ateş, kült sayılan unsurlardan biridir. Türklerde ateş, ilah olarak kabul

edilmemekle beraber takdis edilen unsurlardandır. Bu nedenle Altay ve Yakutlarda ateşi suyla söndürmek, ateşe tükürmek ve küfretmek, ateşle oynamak tabu sayılmıştır (İnan, 2015). Yine Türklerde “alaslama/alazlama” şeklinde ifade edilen bir tedavi yöntemi vardır ki bu yöntem, hastalıklara neden olan kötü ruhları kovmaya yöneliktir (İnan, 1998). Moğollarda ise ateş bereket ve zenginliğin sembolü sayılmış, sağaltma uygulamalarında kullanılmış ve hayvan sürülerinin koruyucusu olarak kabul edilmiştir (Ocak, 2000). Şamani inançlara göre şaman esrimesi, kararsız hareketleri, coşkunluğu, çırpınması, yatışması ve ani patlamalarıyla alter egosu olan ateşin ilk sahibidir (Roux, 2011). Kutsallığı nedeniyle Zerdüstilikte ateşin temizleyici ve hayatı yenileyici özelliği olduğuna; insanlara musallat olan kötü ruhları ve uğursuzlukları def edebileceğine inanılmaktadır (Ocak, 2000). Yunan mitlerinde de ateş, tanrılarla ilişkilendirilen unsurlardan olmuştur. *Hera* ile *Zeus*'un oğlu *Hephaistos*, ateş ve volkanların efendisi sayılmıştır ve Yunan mitlerinin kahramanı *Prometheus*, tanrıların katındaki ateşi çalarak yeryüzüne indirmiştir (Estin - Laporte, 2008). İnsanın ateşe dönüşmesi efsanelerde de rastlanılan bir motiftir. Azerbaycan'da anlatılan bir efsaneye göre birbirlerine kavuşmayan âşıklardan oğlan ateşe, kız da pervaneye dönüşür (Paşayev, 1978). *Dediği Sultan Menâkıbnâmesi*'nde yer alan Hacı Bektaş-ı Veli'nin ateşe dönüşerek rakibine hücum etmesi, anlaşılacağı üzere kötü ruhların def edilmesi ya da rakibin alt edilmesine yönelik bir şekil değiştirmedir.

10. Kavga Edenleri Ayırmaya Yönelik Şekil Değiştirme

Dediği Sultan Menâkıbnâmesi'nde yer alan menkıbeye göre Dediği Sultan poyraz, Emir Sultan kible yeline dönüşüp birbiriyle kavga eden su hâlindeki Karaca Ahmet'i ve ateş hâlindeki Hacı Bektaş-ı Veli'yi bir birlerinden ayırırlar (Taşgın, 2013). Anlaşılacağı üzere menkıbede insanın bir doğa hadisesi olan rüzgâra dönüşmesi söz konusudur. Erenler, rüzgâr şekline girip bir birleriyle mücadele hâlindeki velilerin kavga etmelerine mani olurlar. Rüzgâra dönüşme, efsanelerde de karşılaşılan bir şekil değiştirme türüdür. Özbekler arasında anlatılan bir efsanede sevgilisi elinden alınan genç rüzgâra dönüşürken, bir Kırgız efsanesinde aynı kıza âşık olan gençler rüzgâra dönüşür (Ergun, 1997). Efsanelerde içinde bulunulan zor durumdan kurtulmaya yönelik rüzgâra dönüşme, bahsi geçen menkıbede kavgayı ayırmak amacıyla ermişlerin kerameti sonucu gerçekleşmiştir.

11. Mesafeleri Kat Etmek İçin Şekil Değiştirme

Mesafeleri havadan kat etmek, karşılaşılabilecek engelleri aşmak ve zaman için daha pratik bir yöntemdir. Bu nedenle velayetnamelerde yer alan bazı menkıbelerde ermişlerin kuş donuna girerek gidecekleri yere vasıl oldukları görülmektedir. Ermişlerin mesafeleri kat etmek için kuş donuna girmeleri *Hacı Bektaş Velâyetnâmesi*'nde, Hacı Bektaş-ı Veli'nin, Kutbettin Haydar'ı esir edidiği yerden kurtarmak için Bedeşan'a şahin donuna girerek uçup gitmesi (Noyan, 1996a: Gölpınarlı, 2014; Kurtoğlu, 2015; Kardaş, 2018; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b); Sarı İsmail'in, sarı doğan donuna girip uçuşması (Noyan, 1996a; Gölpınarlı, 2014; Kurtoğlu, 2015; Duran, 1995: Kardaş, 2018; Köksal, 2018b); yine Hacı Bektaş-ı Veli'nin, Horasan ve Rum'a gitmek için güvercin donuna girip uçuşması (Noyan, 1996a; Gölpınarlı, 2014; Kurtoğlu, 2015; Duran, 1995; Kardaş, 2018; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b); Horasan erenlerinin toplantısına Ahmet Yesevi'yi davet etmek için gönderilen yedi erin turna donuna girip Türkistan'a uçuşması (Noyan, 1996a; Gölpınarlı, 2014; Kurtoğlu, 2015; Duran, 1995;

Kardaş, 2018; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b); *Dediği Sultan Menâkbnâmesi*'nde Hacı Bektaş-ı Veli'nin güvercin donuna girip Rum diyarına uçması (Taşgın, 2013); *Hacım Sultan Menâkbnâmesi*'nde Hacı Bektaş-ı Veli ve Hacım Sultan'ın kapalı yolu geçmek için iki başlı güvercin donuna girmesi (Gülerer, 2014); *Şucaeddin Baba Velâyetnâmesi*'nde Şucaeddin Baba'nın, şahin donuna girerek gökte uçması ve gelip bir höyüğün üstüne konması (Say, 2010; Köksal, 2018a) şeklinde karşımıza çıkar. Kuş donunun Anadolu evliyalarının şekil değiştirmede en çok tercih ettiği hayvan biçimi olduğunu ve bu motifin örneklerine efsane ve masallarda da rastlanıldığını daha önce belirtmiştik. Bununla birlikte kuş donuna girme, efsanelerde çeşitli sebeplere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Saim Sakaoğlu, kuş donuna girmenin sebeplerini kendi duasıyla kuş hâline gelenler, başkalarının duasıyla kuş hâline gelenler, ikili bir isteğin neticesinde kuş hâline gelenler, farklı hususiyet gösterenler, dua edilmeden kuş hâline gelenler, farklı sebeplere bağlı olarak kuş hâline gelenler şeklinde sınıflandırmıştır (2013). Yukarıda bahsi geçen menkıbelerde ermişlerin kuş donuna girmeleri kerametleri sonucu gerçekleşmekte olup kuş donuna girmenin belirli bir mesafeyi kat etmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

12. Zorda Kalanlara Yardım Etmeye Yönelik Şekil Değiştirme

Ermişler, zorda kalanlara muhtelif şekillerde yardım eden iyi niyetli kişilerdir. Bu nedenle keramet güçlerini, iyilik yapmak ya da zor durumda kalan kişilere yardım etmek maksadıyla kullanabilmektedirler. Ermişin zorda kalan kişilere yardım etmek maksadıyla don değiştirmesinin örneği, *Şucaeddin Baba Velâyetnâmesi*'nde yer almaktadır. Bu motif adı geçen eserde Şucaeddin Baba'nın, geyik donuna girip çölde mahsur kalan Hacı Baba ve erenlerine kılavuzluk etmesi (Say, 2010; Köksal, 2018a) şeklinde geçmektedir.

Geyik donuna girme, kuş donu ile birlikte Anadolu evliyalrı hakkında anlatılan menkıbelerde en sık rastlanılan şekil değiştirme türüdür. Bu hayvan, farklı kültürlerde özel anlamlar taşımaktadır. Budist mitolojide Tanrı Buda'nın; Şamanizm'de şamanın büründüğü ruhlardan biri olan geyik, gök ve yer unsurlarını ifade etmek için kullanılan bir hayvandır (Çoruhlu, 2011). Şaman dualarında tanrısal bir mahiyet arz eden geyik, Moğollar ve Tatarlar arasında kurtarıcı ve yol gösterici olarak kabul edilir (Kalafat, 2012). *Şucaeddin Veli Velâyetnamesi*'nde geyiğin kılavuzluk edip çölde mahsur kalanları peşinden getirmesi, Anadolu Türklerinin efsanelerinde geyiğin avcüyı kendine çekmesi ve peşinden sürüklemesi şeklinde yer almaktadır. Alageyik efsanesinde Zeynep, nişanlısı Halil'i bulmak için bir geyiği takip eder ve aynı efsanede geyik avcı Halil'i sesiyle kendine çeker (Kemal, 2008). Battalnâme'de ise bu motif, Hüseyin Gazi'nin av sırasında takip ettiği geyiğin onu bir mağaraya ve dağa çekmesi (Demir - Erdem, 2006) şeklinde karşımıza çıkar. Melikşah ve Hayat Otu masallarında da benzer şekilde bir geyik, kahramanı peşinden sürükleyerek onun başına felaketler gelmesine neden olur (Sakaoğlu, 2002). Yukarıda bahsi geçen menkıbeden anlaşılacağı üzere velinin geyik donuna girip çölde mahsur kalanları peşinden getirerek kurtarmasında efsanelerdeki geyik motifinin izleri yer almaktadır.

13. Ermişin Kendisine Haset Edenleri İkaz Etmek İçin Şekil Değiştirmesi

Velayetnamelerde ermişlerin şekil değiştirmelerinin bir diğer nedeni de kötü huylara sahip olanları korkutarak uyarmaktır. Ahi Evran hakkında anlatılan menkıbelerde bu motifin örnekleri mevcuttur. *Hacı Bektaş Velâyetnâmesi*'nde geçen

bir menkıbede Ahi Evran, Hacı Bektaş'a haset eden mollaları korkutmak için evren/ ejderha donuna girer (Noyan,1996; Gölpınarlı, 2014; Kurtoğlu, 2015; Duran, 1995; Kardeş, 2018; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b). Ahi Evran hakkında anlatılan diğer bir menkıbede Ahi Evran, kendisinden zorla vergi almaya gelen Kayseri beyinin adamlarına ejderha olarak görünür (Köksal, 2012; Kurtoğlu, 2015; Kardeş, 2018; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b). Bir diğerinde ise Ahi Evran, kendini kiskanan diğer debbağların zulmünden kaçmak için sığındığı hamamda onlara yedi başlı ejder olarak görünür (Köksal, 2012). Genel olarak kötülüğü ve şeytani eğilimleri temsil eden ejderha (Ocak, 2000), İslam öncesi Türk topluluklarında bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi (Çoruhlu, 2011); Hint ve İran kültüründe hâkimiyet sembolü (Wild, 1962, 44 akt. Ülkü, 1995, 86), Doğu toplumlarında ve Çin mitolojilerinde bereket, bolluk, doğurganlık ve iyiliğin sembolü (Duman, 2019) şeklinde tasavvur edilmiştir. Görüleceği üzere Ahi Evran velayet erki ile haset ve zalim olanlara yaptıkları işlerin yanlış olduğunu göstermek ve onları ikaz etmek amacıyla şekil değiştirerek ejderha donuna girmiştir.

14. Aldatmaya Yönelik Şekil Değiştirme

Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nde geçen menkıbeye göre Sarı İsmail, sarı doğan şekline girerek Tavaz'a uçar. Kâfir beyi Zpaun'un (Zânûn, Zebûn, Zeyun) adamları bu sarı doğanı görüp beye haber verirler. Bey, bu kuşun yakalanmasını emreder. Ancak Sarı İsmail, konduğu taşın dibinde kuş donundan tekrar eski haline dönüşerek kendisini yakalamaya gelenlere Hz. İsa şeklinde görünür. Bu durumdan haberdar olan bey, adamlarıyla birlikte taşın dibine gelir ve Sarı İsmail'in bir eren olduğunu anlarlar. Sarı İsmail onları İslam'a davet eder, onlar da bu daveti kabul ederek din değiştirirler (Noyan, 1996a; Gölpınarlı, 2014; Kurtoğlu, 2015; Duran, 1995; Kardeş, 2018; Korkmaz, 2006; Köksal, 2018b). Menkıbede geçen hadisede ermiş, peygamber olan Hz. İsa'nın donuna girerek Müslüman olmayan bir kitle üzerinde manevî tesirde bulunmuştur. Bu tesir üzerine kâfirler din değiştirerek Müslüman olur. Anlaşılabileceği üzere Sarı İsmail kendi suretinde kâfirleri telkin etmeye çalışsardı başarılı olamayacaktı. Bu nedenle Hristiyanların peygamberi Hz. İsa'nın suretine girerek Müslüman olmayan kitle üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. Bundan dolayı Sarı İsmail'in kâfirlerin din değiştirmesi için Hz. İsa suretinde görünmesi bir tür aldatma olarak değerlendirilebilir.

İnsanın başka bir insan şekline girmesinde hiç şüphesiz Budizm kaynaklı reenkarasyon/tenasüh inancının etkileri vardır. Bu inanca göre insan öldükten sonra ruhu, başka bir insanın bedeninde vücut bulabilir (Artun, 2015). Bu inancın ruhun başka bir insan bedenine göç etmesi haricinde hayvan, bitki ya da nesnelere göç etme şekilleri de mevcuttur (Ocak, 2000). İslâm âlimlerinin çoğu dinin temel esasları ve âhret inancıyla çelişkili gördükleri için tenâsüh fikrini bütün şekilleriyle reddetse de başta Şia mezhepleri olmak üzere Sebeiyye, Beyâniyye, Hattâbiyye, Cenâhiyye, Râvendiyye, Tenâsühhiyye fırkaları ile Nusayri, İsmaili ve Yezidiler tarafından bu inanç benimsenmiştir. (Bulğen - Baloğlu, 2011). Bu motifin benzeri *Battalnâme*'de İncil'den ayetler okuyarak Hristiyan cemaate vaaz eden Battal Gazi'nin, Mesih (Hz. İsa) zannedilmesi (Demir - Erdem, 2006) şeklinde karşımıza çıkar.

15. Belirli Bir Görevi Yerine Getirmeye Yönelik Şekil Değiştirme

Belirli bir görevi yerine getirmek amacıyla şekil değiştirme *Şeyh Ebu'l Vefa Menâkıbnâmesi*'nde karşımıza çıkan bir motiftir. *Şeyh Ebu'l Vefa Menâkıbnâmesi*'nde

geçen menkıbeye göre Azrail, insan donuna girip çöldeki adamı bıçaklayarak canını alır (Kaçmaz, 2006). Azrail, İslam inançlarına göre Tanrı'nın emri ile insanların canını alan dört büyük melekten biridir (Şentürk - Yazıcı, 2017). Yahudi inançlarına göre de ölüm vakti, insanın canını almaya gelen, elinde kılıç tutan, korkunç görümlü bir ölüm meleği vardır. Bu şekildeki ölüm meleği tasavvuru genel olarak Türkler arasında da yaygındır (Holmberg, 2014). Halk arasındaki inanişe göre Azrail elinde bıçağı, kılıcı ya da orağı ile canını alacağı kişinin gözüne ihtiyar, yolcu, yabancı; olağanüstü bir varlık, al kanatlı biri, hayvan veya herhangi bir nesne olarak görünür (Şimşek, 2019). Kıbrıs Türkleri arasındaki inanişe göre Azrail genç insanların canını gırtlaklarını kılıçla keserek, yaşlıların canını ise gül ya da fesleğen kokusuyla almaktadır (Bağışkan, 1997). Duha Koca Oğlu Deli Dumrul hikâyesinde Azrail, Deli Dumrul'un canını almak için gelmiştir ve kuş donunda bulunduğu yerden ayrılmıştır (Ergin, 1998). Bu motif *Tezkiretü'l Evliyâ*'da meleklerin Veysel Karani'nin kisvesine bürünmesi (Attar, 2015) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Görüleceği üzere Azrail, kendisine verilen görevi yerine getirmek maksadıyla farklı donlara girebilen bir melektir.

Sonuç

Velayetnameler halkın inanışlarını, yaşam tarzını, hayata bakış açısını yansıtmaya yönüyle kültürel bir hazinedir. Bunun yanında zengin motif yapılarıyla halk edebiyatı için de değerli birer kaynaktır. Halk anlatılarında örneklerine sıkça rastladığımız şekil/don değiştirme, velayetnamelerde de karşımıza çıkan motiflerdendir. Şekil değiştirme motifi velayetnamelerde insanın başka bir insana, hayvana, nesneye veya tabiat hadisesine dönüşmesi; nesnenin bir başka nesneye ya da hayvana dönüşmesi; hayvanın nesneye dönüşmesi ve metafizik bir varlığın (melek) insana dönüşmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Şekil değiştirme motifi bakımından değerlendirdiğimizde velayetnameler ile efsane, masal, destan, peygamber kıssaları, ermişler hakkında anlatılan menkıbeler arasında ortaklıklar bulunduğu görülmektedir. Velayetnameler ile diğer anlatı türlerinde geçen şekil değiştirmelerin insana, hayvana, nesneye ve tabiat hadisesine dönüşme şeklinde gerçekleşmesi; peygamberler hakkında anlatılan kıssalarda yer alan şekil değiştirme motifinin veliler hakkında anlatılan menkıbelerde benzer şekilde tekrar etmesi; cezalandırmaya bağlı şekil değiştirme motiflerinde cezalandırılan unsurların kötü niyetli kişi ve hayvanlar olması, cezalandırılanların taş ya da hayvana dönüşmesi, cezalandırılan kişinin Tanrı yahut ermiş gibi keramet sahibi kişiler olması; İslam öncesi Türk topluluklarında yer alan ruhun hayvan donunda tecessüm edebileceği inancı bahsettiğimiz ortak yönlerdendir. Bunlarla birlikte don değiştiren velinin eski haline dönebilmesi yönüyle velayetnamelerde yer alan şekil değiştirme ile masallardaki şekil değiştirme motifi arasında benzerlik vardır. Bilhassa taş ya da hayvana dönüştürülerek cezalandırılan varlığın eski haline dönmemesi yönüyle de velayetnameler ile efsanelerde geçen şekil değiştirme motifi arasında ortak yönlerin olduğu görülmektedir. Buradan hareketle velayetnamelerde geçen şekil değiştirme motiflerinin diğer halk anlatı türlerindeki örneklerden etkilendiği anlaşılmaktadır. Ancak şekil değiştirme motifinin cezalandırma ve içinde bulunulan zor durumdan kurtulmanın haricinde velayetnamelerde farklı fonksiyonlarıyla da kullanıldığı görülmüştür. Bu bağlamda metin türünün şekil değiştirme motifinin çeşitlenmesine ve zenginleşmesine hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Metnin kurgulanmasında başrol oynayan motif unsurları metnin muhtevasına göre işlevsel olarak farklılıklar kazanmıştır.

Velayetnamelerde geçen şekil değiştirme motifinin, İslam öncesi Türk inanışları ile farklı dinsel inanışlardan ve halkın muhayyilesinden beslendiği muhakkaktır. Bu inanışların başında Hint dinleri kaynaklı reenkarnasyon/tenasüh anlayışının geldiğini söyleyebiliriz. Bu inanışa göre ölümden sonra ruh insan, hayvan, bitki veya nesne olarak farklı formlarda yeniden cisim bulabilir. Yine eski Türk inanışlarına göre ölen bir şamanın ruhu farklı bir bedende vücut bulabilmektedir. Bir şaman inanca göre ise kamı koruyan ve ona yardımcı olan ruhlar hayvan, ağaç, toprak ya da ateş halinde tecelli edebilmektedir. Bunlarla birlikte eski Türklerdeki ata, tabiat ve hayvan kültürleri ile Türk-İslam toplumundaki Hızır kültürünün velayetnamelerde geçen şekil değiştirme motifi üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Velilerin bilhassa ateş, su, rüzgâr, kuş, geyik, ejderha donlarına girebilmelerinde bu inanışların izleri mevcuttur. Velayetnamelerde geçen şekil değiştirme motifi ile ilgili dikkat çeken bir diğer nokta ise peygamberlerin gösterdiği mucizelerin evliya kerameti olarak metinlerde yer almasıdır. Bunun en belirgin örneği Hz. Musa'nın esasını ejderhaya dönüştürmesi ve suyu kana çevirmesidir. Bu bağlamda velayetnamelerde geçen şekil değiştirme motifi üzerinde semavi dinlerin de etkisinin olduğu söylenebilir. Bütün bu söylediklerimizle beraber halkın canlı ve cansız çevresinde yer alan tüm varlıklarla münasebeti, kültürel yapısı, hayata bakış açısı gerek menakıpnameler gerek mit, destan, efsane, masal, halk hikâyesi gibi diğer anlatı türlerindeki motiflerin çeşitlenmesine ve zenginleşmesine zemin hazırlamıştır.

Veli, Allah'a yakınlığıyla bilinen ve ona sadık kişidir. Velayet ise tasavvufta ermişlik, veli olma hali manasına gelen bir kavramdır. Velayetnamelerde evliyaların gösterdikleri olağanüstü hallerin hepsinde olduğu gibi şekil değiştirme de Tanrı'nın isteği veya Tanrı'nın velilere bahsettiği keramet gücü ile gerçekleşmektedir. Keramet, velilerin gerekli durumlarda gerçekleştirdiği ve kaynağı Tanrı olan olağanüstü hallerdir. Bu nedenle velilerin insan, hayvan ya da nesnelerin şeklini değiştirme güçlerinin ardında ilahi bir kudret mevcuttur. Bununla birlikte, cezalandırma ve içinde bulunulan zor durumdan kurtulmanın haricinde, velilerin keramet göstererek kendilerinin veya varlıkların şekillerini değiştirmelerinin farklı amaçlar doğrultusunda gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklar/References

- Acalov, Arif. *Azerbaycan Mifoloji Metinleri*. Bakı, 1988.
- Albayrak, Canan. *Anadolu'da Kybele-Attis Kültü*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Alptekin, Ali Berat. *Efsane ve Motifleri Üzerine*. Ankara. Akçağ Yayınları, 2012.
- Artun, Erman. *Dini-Tasavvufi Halk Edebiyatı*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Attar, Feridüddin. *Tezkiretü'l Evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Semerkand Yayınevi, 2015.
- Bağışkan, Tuncer. *Kıbrıs Türk Halk Biliminde Ölüm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Bali, Muhan. *Ercişli Emrah İle Selvi Han Hikâyesi Varyantların Tespiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*. Erzurum: Baylan Matbaası, 1973.
- Bayat, Fuzuli. *Kadim Türklerin Mitolojik Hikâyeleri*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2017.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997.
- Boratav, Pertev Naili. *Türk Mitolojisi Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. çev. Recep Özbay. Ankara: Bilgesu Yayınevi, 2012.
- Bulğen, Mehmet - Baloğlu Adnan Bülent. "Tenâsüh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/443-446. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

- Cebeciğolu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 3. Basım, 2004.
- Çıplak, Mehmet Şakir. *Osmancık'ta Erenler Durağı Koyun Baba*. İstanbul: Horasan Yayınları, 2001.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2011.
- Danışman, Zuhuri. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Kardeş Matbaası, 1970.
- Demir, Necati - Erdem, Mehmet Dursun. *Battal-nâme*. Ankara: Hece Yayınevi, 2006.
- Doğanbaş, Muzaffer. "Piri Baba Velayetnamesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, XIII/41 (2007), 161-182.
- Doğanbaş, Muzaffer. *Koyun Baba Velâyetnamesi*. İstanbul: Dört Kapı Yayınevi, 2015.
- Duman, Harun. "Türk Mitolojisinde Ejderha". *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5/11 (2019), 482-493.
- Duran, Hamiye. *Hacı Bektaş-ı Veli Velâyet-nâmesi ve Velâyet-nâme'de Geçen Keramet Motifleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Ekici, Metin. "Kuramlar ve Yöntemler". *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. ed: M. Öcal Oğuz, 61-96. Ankara: Grafiker Yayınları, 12. Baskı, 2015.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, I Cilt. çev. Ali. Berktaş, İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2015.
- Ergun, Metin. *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*. I Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- Ergun, Pervin. *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2004.
- Estin, Colette - Laporte, Helene. *Yunan ve Roma Mitolojisi*. çev. Musa Eran. Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2008.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Velâyet-nâme*. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2014.
- Görkem, İsmail. *Elazığ Efsaneleri üzerine Araştırmalar (Metinler ve İncelemeler)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.
- Gülerer, Salih. *Hacım Sultan ve Menâkıbnâmesi*. Ankara: Gülmat Matbaası, 2014.
- Günay, Umay (1975). *Elazığ Masalları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1975.
- Gürel, Zeki. *Koyun Baba*. Ankara: Yörük Türkmen Vakfı Yayınları, 2000.
- Gürel, Zeki. "Hacı Bektaş Veli'nin Halifelerinden Koyun Baba'nın Balkanlar'daki İzleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırmaları Dergisi*, 91 (2019), 29-42.
- Güzel, Abdurrahman. *Abdal Musa Menâkıbnâmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999a.
- Güzel, Abdurrahman. *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999b.
- Holmberg, Uno Harva (2014). *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. çev. Ömer Suveren. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2014.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Kaçmaz, Ömer. *Tacu'l Ârifin Seyyid Ebu'l Vefa'nın Tarihsel Yaşamı, Vefailik Hareketinin Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışında ve Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşundaki Önemi ve Ebu'l Vefa Menâkıbnâmesi'nin Edisyon Kritik Metni*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- Kalafat, Yaşar. *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları* I Cilt. Ankara: Berikan Yayınevi, 2007.
- Kalafat, Yaşar. *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.

- Karadavut, Zekeriya. *Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metin)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Karagöz, İsmail vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Kardaş, Sedat. *Ali Nihani'nin Manzum Hacı Bektaş-ı Veli Velâyetnamesi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme-Dizin)*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Kaya, Doğan. *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Kemal, Yaşar. *Üç Anadolu Efsanesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Köksal, Mehmet Fatih. "Ahi Evran'ın Menkıbevi Hayatına Dair Bilinmeye Bir Eser: "Menâkıb-ı Ahî Cihân-ı Nasreddin Ahi Evran"" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 62 (2012), 83-108.
- Köksal, Mehmet Fatih. *Sultân Şücâ'e'd-dîn Velâyet-nâmesi (Tenkitli Metin)*. Ankara: Alevilik Araştırmaları Dergisi Yayınları, 2018a.
- Köksal, Mehmet Fatih. *Uzun Firdevsî Manzum Vilâyet-nâme Vilâyet-nâme-i Hâcî Bektaş Veli-i Horasanî (Tenkitli Metin)*. Ankara: Alevilik Araştırmaları Dergisi Yayınları, 2018b.
- Kumartaşlıoğlu, Satı. "Şekil Değişirme Motifli Efsanelerde Lanet". *EKEV Akademi Dergisi*, 69 (2017), 89-104.
- Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i Âlîsi*. çev. A. Fikri Yavuz. İstanbul: Sözmez Neşriyat, 2002.
- Kurtoğlu, Orhan. *Velâyet-nâme-i Hacı Bektaş-ı Veli*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2015.
- Kurum, Uygur. *Bektaşî Velâyetnamelerinin Motif Yapısı*. Niğde: Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Kuşça, Sibel. "Alevi-Bektaşî İnançının Mitik Temellerini Oluşturan Figür ve İnanışların Deyiş ve Nefesler Vasıtasıyla Tespiti". *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 10 (2015), 9-24.
- Noyan, Bedri. *Demir Baba Vilâyetnamesi*. İstanbul: Can Yayınları, 1976.
- Noyan, Bedri. *Hacı Bektaş-ı Veli Manzum Vilâyetnamesi*. İstanbul: Can Yayınları, 1996a.
- Noyan, Bedri. *Veli Baba Menâkıbnamesi*. İstanbul: Can Yayınları, 1996b.
- Noyan, Bedri. *Seyyid Ali Sultan (Kızıdeli Sultân) Vilâyetnamesi*. Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1999.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1990.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. I Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. II Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.
- Paşayev, Sednik *Yanardağ Efsaneleri*. Bakı, 1978.
- Poatapov, Leonid Pavlovich. *Altay Şamanizmi*. çev. Metin Ergun. Konya: Kömen Yayınları, 2012.
- Roux, Jean Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2011.
- Sakaoğlu, Saim. "Bey Böyrek Hikâyesindeki Kıyafet Değişirme Motifi ile Diğer Bazı Motiflerin Anadolu Masallarında Görülmesi". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1988), 129- 139.
- Sakaoğlu, Saim. *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tıp Kataloğu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.

- Sakaoğlu, Saim. *Gümüřhane ve Bayburt Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2002.
- Sakaoğlu, Saim. *Efsane Araştırmaları*. Konya: Kömen Yayınları, 2013.
- Sakaoğlu, Saim. *101 Anadolu Efsanesi*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2015.
- Saral, İsmail Tosun. "Anadolulu Gül Babalar". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 32 (2004), 321-340.
- Say, Yağmur. *Şucâ'eddin Velî ve Velâyetnâmesi*. Ankara: Sistem Ofset, 2010.
- Seyidoğlu, Bilge. *Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1975.
- Seyidoğlu, Bilge. *Erzurum Efsaneleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Şentürk, Lütfi - Yazıcı, Seyfettin. *İslam İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Şimşek, Esmâ. "Azrail İnanıcının Türk Halk Kültürüne Yansımaları". *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 7/18 (2019), 11-26.
- Tanyu, Hikmet. *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Taşğın, Ahmet. *Dediği Sultan ve Menâkıbı*. Konya: Çizgi Yayınevi, 2013.
- Taşğın, Ahmet. *Koyun Baba ve Menakıbı*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Thompson, Stith. *Motif Index of Folk Literature*. Volume II. Bloomington-London: Indiana University Press, 1955.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.
- Ülkü, Candan. *Ejderhanın Motif Olarak Gelişimi ve Osmanlı Sanatında Kullanımı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Yağbasan, Kudret Yıldırım. *Malatya Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*. Malatya: Malatya Kitaplığı, 1992.
- Yalçın, Yunus. *Türk Edebiyatında Velâyetnâmeler ve Otman Baba Velâyetnâmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Yıldırım, Rıza. *Seyyid Ali Sultan Velâyetnâmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Yılmaz, Hacı. "Bilinmeyen Bir Koyunbaba Menâkıbnâmesi Üzerine". *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 11 (1999), 21-52.